

О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Повний курс

Навчальний посібник

2-ге видання, стереотипне

Київ
Юрінком Інтер
2023

Рецензенти:

Афанасьєва М. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Батанов О. В., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корєцького НАН України;

Янчук А. О., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Рекомендовано до друку

Вченою радою юридичного факультету

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 24 квітня 2017 року),*

*Науково-методичною радою Національної школи суддів України
(протокол № 1 від 10 березня 2017 року).*

Совгіря О. В., Шукліна Н. Г.

С56

Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. 2-ге вид., стереотип., Київ: Юрінком Інтер, 2023. 556 с.
ISBN 978-966-667-714-6

У навчальному посібнику висвітлено питання щодо: характеристики конституційного права як галузі національного права України, основ вчення про конституцію, основ конституційного ладу України, конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні, форм безпосередньої демократії (прямого народовладдя), конституційно-правових основ організації і здійснення державної влади в Україні, законодавчої влади в Україні, конституційно-правового статусу Президента України, виконавчої влади в Україні, судової влади в Україні, Конституційного Суду України, територіального устрою України, місцевого самоврядування в Україні.

Навчальний посібник може бути використаний студентами у навчальному процесі, аспірантами та викладачами юридичних і гуманітарних вищих навчальних закладів та факультетів, науковцями, народними депутатами України, державними службовцями, посадовими особами органів місцевого самоврядування, активістами політичних партій та інших громадських об'єднань, а також всіма, для кого є цікавим вивчення конституційного права України.

Навчальний посібник також стане в пригоді при підготовці до вступних випробувань під час вступу на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальністю 081 «Право», а також при підготовці до відповідних кваліфікаційних іспитів кандидатом на посади суддів, прокурорів, на здобуття свідцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю.

УДК 342(477)(075.8)

Зміст

Глава I. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО — ПРОВІДНА ГАЛУЗЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	7
§ 1. Предмет та метод конституційного права.....	7
§ 2. Система конституційного права.....	14
§ 3. Поняття, ознаки та види норм конституційного права	20
§ 4. Реалізація та тлумачення норм конституційного права	24
§ 5. Прогалини та аналогія в конституційному праві.....	26
§ 6. Джерела конституційного права: поняття, ознаки, види.....	28
§ 7. Конституційно-правові відносини: поняття, види, склад	32
§ 8. Конституційно-правова відповідальність: поняття, особливості, види	37
§ 9. Колізії в конституційному праві	43
<i>Нормативно-правові акти</i>	45
<i>Література</i>	45
Глава II. ОСНОВИ ВЧЕННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЮ	48
§ 1. Поняття конституції, її функції та властивості	48
§ 2. Поняття, структура та ознаки конституціоналізму.....	52
§ 3. Форма і структура конституцій. Класифікація конституцій	55
§ 4. Прийняття та зміна конституцій	58
§ 5. Правова охорона Конституції України.....	65
<i>Нормативно-правові акти</i>	70
<i>Література</i>	71
Глава III. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ	73
§ 1. Поняття, суть, ознаки та гарантії конституційного ладу України.....	73
§ 2. Поняття та принципи державного ладу України. Механізм та основні функції Української держави.....	79
§ 3. Поняття, сутність, основні принципи та система суспільного ладу України	84
<i>Нормативно-правові акти</i>	85
<i>Література</i>	86
Глава IV. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	89
§ 1. Поняття, структура, види та принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина.....	89

§ 2. Поняття громадянства і належність до громадянства України	95
§ 3. Принципи громадянства України	99
§ 4. Порядок набуття та припинення громадянства України. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства	104
§ 5. Конституційно-правовий статус іноземців, осіб без громадянства, біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, закордонних українців та іммігрантів в Україні. Право притулку в Україні	118
<i>Нормативно-правові акти</i>	127
<i>Література</i>	128

Глава V. КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

§ 1. Поняття і види конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні	130
§ 2. Міжнародні стандарти прав та свобод людини і громадянина та їх співвідношення із національним законодавством	135
§ 3. Особисті права та свободи людини і громадянина в Україні	136
§ 4. Політичні права і свободи громадян України	156
§ 5. Соціальні, економічні та культурні права і свободи людини і громадянина в Україні	182
§ 6. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні	187
§ 7. Механізм реалізації, гарантії та захист прав і свобод людини та громадянина в Україні. Обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні	189
<i>Нормативно-правові акти</i>	198
<i>Література</i>	199

Глава VI. ФОРМИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ (ПРЯМОГО НАРОДОВЛАДДЯ)

§ 1. Поняття, суть та форми безпосередньої демократії	203
§ 2. Поняття, соціальні функції та види виборів. Поняття відзиву	205
§ 3. Поняття та принципи виборчого права	209
§ 4. Поняття та види виборчих систем	214
§ 5. Виборчий процес та його етапи	218
§ 6. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються процесу виборів. Відповідальність за порушення виборчого законодавства України	233
§ 7. Поняття та види референдумів	238
§ 8. Принципи і порядок проведення референдумів. Відповідальність за порушення порядку проведення референдумів	246
<i>Нормативно-правові акти</i>	254
<i>Література</i>	255

Глава VII. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ І ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	259
§ 1. Державна влада як інститут конституційного права	259
§ 2. Конституційні загальні засади організації і здійснення державної влади в Україні	261
§ 3. Поняття, система і види органів державної влади	264
<i>Нормативно-правові акти</i>	268
<i>Література</i>	268
Глава VIII. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В УКРАЇНІ	271
§ 1. Загальна теорія і стан парламентаризму. Місце парламентів у системі вищих органів державної влади	271
§ 2. Конституційно-правовий статус парламенту України — Верховної Ради України	276
§ 3. Конституційний склад і структура Верховної Ради України	283
§ 4. Компетенція (функції та повноваження) Верховної Ради України	305
§ 5. Основні організаційно-правові форми діяльності Верховної Ради України	309
§ 6. Законодавчий процес та інші парламентські процедури	315
§ 7. Конституційно-правовий статус народного депутата України	332
<i>Нормативно-правові акти</i>	349
<i>Література</i>	350
Глава IX. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ	354
§ 1. Загальна характеристика інституту президента. Становлення інституту президента в Україні	354
§ 2. Порядок обрання Президента України	359
§ 3. Функції і повноваження Президента України	362
§ 4. Підстави дострокового припинення повноважень Президента України	371
<i>Нормативно-правові акти</i>	376
<i>Література</i>	376
Глава X. ВИКОНАВЧА ВЛАДА В УКРАЇНІ	378
§ 1. Поняття виконавчої влади та система її органів	378
§ 2. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України	381
§ 3. Конституційно-правовий статус міністерств та інших центральної влади	402
§ 4. Конституційно-правовий статус місцевих державних адміністрацій	409
<i>Нормативно-правові акти</i>	420
<i>Література</i>	421

Глава XI. СУДОВА ВЛАДА ТА ПРОКУРАТУРА В УКРАЇНІ.	
КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ	423
§ 1. Судова влада та прокуратура в Україні: загальна характеристика.....	423
§ 2. Конституційний Суд України — єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.....	429
§ 3. Порядок формування та склад Конституційного Суду України.....	431
§ 4. Компетенція Конституційного Суду України.....	439
<i>Нормативно-правові акти</i>	453
<i>Література</i>	453
Глава XII. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ	456
§ 1. Поняття та особливості територіального устрою України.....	456
§ 2. Основи конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим.....	462
§ 3. Поняття та система адміністративно-територіального устрою України.....	469
<i>Нормативно-правові акти</i>	474
<i>Література</i>	474
Глава XIII. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	476
§ 1. Поняття місцевого самоврядування.....	476
§ 2. Принципи та система місцевого самоврядування в Україні.....	481
§ 3. Організаційно-правова та матеріально-фінансова основи місцевого самоврядування в Україні.....	526
§ 4. Гарантії місцевого самоврядування в Україні.....	545
<i>Нормативно-правові акти</i>	551
<i>Література</i>	552

Глава I

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО — ПРОВІДНА ГАЛУЗЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

§ 1. Предмет та метод конституційного права

Питання про предмет конституційно-правового регулювання вважається одним з найбільш дискусійних у теорії конституційного права. Його обговорення почалося ще на початку ХХ ст.¹ Як відомо, для того щоб визначити предмет будь-якої галузі права, необхідно визначити коло тих суспільних відносин, що нею регулюються. Ці відносини і будуть утворювати предмет галузі права. Однак реалії життя вимагають постійного уточнення та переосмислення змісту і ціннісного наповнення тих відносин, що становлять предмет конституційного права на сучасному етапі.

Проаналізуємо позиції вітчизняних та зарубіжних дослідників з цього питання та сформулюємо тенденції щодо розуміння питання про предмет конституційного права.

Вітчизняні науковці визначають предмет конституційного права України як:

1) сукупність політико-правових суспільних відносин, пов'язаних з відносинами держави та особи в Україні, народним волевиявленням, організацією та здійсненням державної влади і місцевого самоврядування, закріпленням соціально-економічних умов владування, а також з державно-територіальною організацією України, які регулюються нормами цієї галузі національного права України (О. Ф. Фрицький)²;

2) суспільні відносини, які виникають і діють у процесі здійснення влади народом України. Предмет конституційного права опосередковує собою чотири групи (блоки) суспільних відносин: а) відносини, які становлять

¹ Про історію конституційного права див. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України. Академічне видання. Харків: Право, 2009. С. 19—25; Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. Київ: КНТ; Ліра-К, 2012. С. 34—47.

² Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 13—14.

основоположні засади народовладдя, суверенітету народу; б) відносини, які опосередковують будівництво (будову) держави як організації влади народу і для народу; в) відносини, які опосередковують основоположні засади функціонування держави; г) відносини, які визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою (В. Ф. Мелашенко)¹;

3) суспільні відносини, що забезпечують організаційну і функціональну єдність суспільства як цілісної соціальної системи, основи конституційного ладу України, статус людини і громадянина, територіальний устрій держави, форми безпосередньої демократії, систему органів державної влади та місцевого самоврядування (Ю. М. Тодика)²;

4) політичні та інші найважливіші суспільні відносини в Україні, зміст яких полягає в утвердженні та реалізації конституційних прав і свобод людини, реалізації публічної влади Українським народом, Українською державою, територіальними громадами і спільнотою Автономної Республіки Крим, а також забезпеченні взаємодії громадянського суспільства з державою (В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко)³. Цінність даного визначення, з нашої точки зору, полягає у тому, що у ньому увагу акцентовано не лише на констатації обсягу відносин, що є предметом галузі, а і на тих цілях, відповідно до яких ці відносини мають реалізовуватися та виходячи з яких мають вибудовуватися пріоритети законодавця при їх врегулюванні;

5) суспільні відносини у політичній, економічній, соціальній і культурній сферах суспільного та державного життя, учасники яких наділені конституційною правосуб'єктністю (О. В. Скрипнюк)⁴.

У зарубіжних державах існують різноманітні доктринальні підходи вчених до визначення предмета конституційного права; навіть в одній і тій самій країні нерідко мають місце різні школи та напрями. Разом із тим, в узагальненому вигляді можна виділити кілька різноманітних концепцій, кожна з яких пов'язана, як правило, з певною державою чи групою держав.

Так, багато *англійських* дослідників, хоч і застерігають, що в країні немає чітко встановленої думки про предмет конституційного права, суть останнього вбачають у регулюванні управління державою, відносин громадян і основних органів держави, їх головних функцій. Конституційне право нерідко розглядається як регулювання всієї системи управління,

¹ Мелашенко В. Ф. Конституційне право — галузь національного права України // Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 2000. С. 7—10.

² Конституційне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ: Ін Юре, 2002. С. 8.

³ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. Київ: КНТ; Ліра-К, 2011. С. 17.

⁴ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України. Академічне видання. Харків: Право, 2009. С. 10.

у зв'язку із чим адміністративне право розуміється лише як аспект конституційного права.

У США вважається, що конституційне право у загальному вигляді (залишаючи деталі адміністративному праву), регулює управління державою, стосунки громадян і уряду. Сутністю конституційного права у США є гарантія забезпечення в суспільстві «фундаментальної свободи», що передбачає розмежування сфер свободи індивіда і меж впливу державної влади.

Англо-американський підхід у цілому сприйнятий японськими вченими, а також наукою англомовних держав колишніх британських колоній. Японські автори при визначенні предмета конституційного права на перший план висувають організацію влади (управління державою) та права людини.

Французька доктрина на одне із перших місць у конституційному праві висуває політичну владу і політичний режим. Причиною такого підходу є фактична відсутність у французькій гуманітарній науці відмінностей між конституційним правом і політологією. Французька доктрина сприйнята юристами колишніх французьких колоній.

Свої погляди на питання про сутність конституційного права існують і в Італії, Іспанії, країнах Латинської Америки, у творах авторів мусульманських держав. Деякі італійські вчені вбачають специфіку цієї галузі права у регулюванні політичної поведінки. Інші італійські автори схильні до більш широкого трактування: до предмета даної галузі вони відносять політичні партії, державу, свободу особистості й соціальні утворення.

Іспанські конституціоналісти також дотримуються широкого трактування, хоча і в дещо іншому плані. Панує позиція, згідно із якою конституційне право окреслює основні лінії організації політичних інститутів і встановлює їх легітимність¹. Сутністю концепції конституційного права, на думку іспанського конституціоналіста, є взаємодія між державою та правом. Держава передбачає право як організацію влади. Регулювання принципів, методів та обмежень, що мають виконуватися владою, і формують конституційне право².

Така різноманітність уявлень про предмет конституційного права обумовлена історичними особливостями розвитку національних правових систем³.

¹ Огляд основних тенденцій до розуміння предмета конституційного права подано за: Дмитриев Ю. А. К вопросу о предмете отрасли конституционного права // Государство и право. 2002. № 7. С. 13—22.

² Manuel Garcia Pelayo Mire: Luis Sanchez Agesta Una obra clasica de nuestro derecho constitutional. URL: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/241850.pdf>

³ Дмитриев Ю. А. К вопросу о предмете отрасли конституционного права // Государство и право. 2002. № 7. С. 16.